

प्रधानमन्त्री जंगबहादुर राणाका समयको नेपाल-भोट युद्धका ऐतिहासिक सामग्री

(गताङ्कको बाँकी)

१०. चार वर्ण छतिसै जातले रैकेर जिल्ला जफति जगा कमाउन्त्या र मठ सदावर्त गुठि तलप वितलप विर्ता वेष मरवट फिकढार . सर्वाक माफ भयाका जगा औ मयाउ मोहरिया माना चावल पेट खर्च छापपरजवाधा घरवारी . क्रिपट सुनाविर्ता सेवा विर्ता चौबरिमान्या . रै रकम गौहका षेत पाषामा वसि कमाउन्त्या मोहिका दरवन्दि —

४३ मुरिदेषि माथि षेत र . पाषो स्मेत कमाउन्त्या हल पाट्याकोदाल्या ज्यासुकै भयापनि षेत मुरी १ को माना ३ का दरले जगी मुरी षेत कमायाको छ उति मुरि षेतको हिसाव गरि पुऱ्याउनु — १
१ मुरिदेषि ४२ मुरिसम्म षेत र पाखो स्मेत कमाउन्त्या भया पनि पाषो मात्री कमाउन्त्या भयापनि हलपर १ के पाथि १३ पाट्या घर १ के पाथि १२को दरल्या घर १के पाथि १८ का दरले पुऱ्याउनु — २
षेत पाषो कमायाको पनि छैन . विर्ता वेष फिकढार पनि छैन . अरू थोक रोजी वन्द वेपार गरि षान्या घर १ के पाथि आठ ८ का दरले पुऱ्याउनु — ३
विर्ता तलप वितलप सर्वाक माफ भयाको र सुना विर्ता . सेवा विर्ता वेष मरवट फीकढार माना चावल मठ रज वाधा जगाको दरवन्दि—

आपनु जगा आफैले कमायाको छ भन्या . षेत कमाउन्त्याको माथि लेखीयाका दरवन्दि वमोजिम . मुलुक सरह पुऱ्याउनु . विर्ता षेतका आम्दानी षान्याले . षेतमुरि १को माना चार ४ का दरले जति षेत ठहर्छ उति षेतको हिसाव गरि पुऱ्याउनु — ४
पाषा जगाको पैदावार आम्दानी षान्याले रुपया १ को माना ४ का दरले जति रुपिया पैदाको जगा छ उति रुपियाको हिसाव गरि पुऱ्याउनु — ५

पुं वु गोदाममा वुझाउन्त्या भाउको दरवन्दि

मोहर् १ को चावल पाथि साढे चार	— ४१४
मोहर् १ को च्यूरा पाथि साढे पांच	१५४
ऐजन् १को फलुवा भुट्याको जाँ पाथि साढे छ	१६४
ऐजन् १ को उवा भुट्याको पाथि साढे छ	१६४
ऐजन् १ को माष भुट्याको पाथि साढे पांच	१५४
ऐजन् १ को फलुवा नभुट्याको कांचो कोदो पाथि सात	१७

गौडामा गयाका जागीरदारका घरमा . रसद वोकेन सकन्या १२ वर्ष देषि उ भोका लोगन्या मानिसहरू छैनन् भन्या जति सुकै षेत पाषा कमायाको भयापनि रसद पुऱ्याउनु पदैन—६
षेत पाषो कमायाको पनि छैन . विर्ता वेषफिकढार पनि छैन अरू थोक रोजी वन्द वेपार पनि छैन भन्या तेस्तार

अथवा रसद वोक्त्या लोग्या मानिस पनि घरमा कोही छैनन् भन्दा तेस्तालाई लाग्दैन - ७

श्रीगोर्खा सरकारबाट लहासाका टुंठारिन् अम्बालाई लेषि गयाको उप्रान्त हाभ्रा पुरूषाहरूका वषतदेषि श्री ५ वादशाहका हकमा अघि देषि पनि हामीले आपनु धन ज्यू लगाई येकचगरि आफुहरूका अति सिक्ष्य वमोजिम कामकाज गर्दै थिय्यू . आफुहरूका सल्लाह देषि वाहेक येक काम पनि हामीले केही गन्याको छैन . श्री ५ वादशाहका हजुरमा आज हामीले येकथोक लेषि चन्हाउन्या आपना मनले अर्को थोक काम गन्या . हामी होइनौ चोरि दांति लुकि कपट गरि काम गन्या यो दवारि होइन हामीले फौज षजाना तयार गन्याको कुरा अघि आफुहरूलाई लेषि गयाका पत्रले जाहेर भै वुझनु भयाकै छ . भोटमा षजाना फौज हामीमाथि तयार भयो भन्दा षवर सुनिन्छ . हामी माथि षजाना फौज किन तयार भयो १० सालका पौष मैन्हामा चन्हाई पठायाका अर्जिको आजसम्म जवाव कीन आयन अघि हाभ्रा महाजन चावल ली केरुड कृतिमा वेपार गर्न जान्याहरूले अघि घ्याङ्लुङ ५७ सालमा भयाका बन्दोवस्त नाघि येक फुरू जगात लिनु पन्यामा केरुग्याले ३ फुरू वडाई जगा लिन्छन् वेभार पनि अघिका वमोजिम गर्न दिदैनन् भनि जाहा हामीसंग विति गर्न आउंदा येस्कराको विस्तार आफुहरूसंग लेषि पठाउंदा आफुहरूवाट अघि घ्याङ्लुङ ५७ सालमा भयाका थिति वमोजिमका कागजमा आफुहरूले सहि मोहर गरि पठाईदिनु . भयाको हो इ कुरा आफुहरूले ताहा दफदरमा हेर्नु भया जाहेरै होला . सोहि थिति भयामा त्यो थिति नमानि केरुका भोटचाहरूले आजकाल दुई फुरू वडाइ . तिन फुरू जगात लिन लागी रह्याछन् . हाभ्रा नेवार माहाजनहरूसंग जान्या . ढाक्रचाहरूले अघिका रित वमोजिम नेवारहरूसंग वेपार गरि सकि . भोटको राहदानि ली . नेपालतिर आयाका . ढाक्रचाहरूलाई सर्वै केरुका . भटचा हुल उठि . हाभ्रो येभोटि वेभार हुन्छ नेवारहरू पाउदैनन् . भनि थुन्या डेवार भोटचा मिली ढाक्रचा वेपार हाभ्रो हुन्छ भनि जवरजस्त . वजारका भावमा . येक रूपियामा तिन ४ माना नुन् घटाई दिन्छन् . जगात वाहेक भरिया पिछे ३ माना चावल लिन्छन् . लहासावाट

दस्षत् गरि ल्यायाको छ भनि . झुगाका डेवाले वेपार गर्न जान्या ढाक्रचाहरू छेउ . जनहि १ मोहरको नुन् मसंग लिनुपछे अंत लिनु हुन्दैन भनि कर लगाई दाम लि वजारका भावमा . घटाई नुन् दिन्छन् . हाभ्रा पूर्व तर्फका सिवानाको षुवु भन्दा जगामा . भोटचाहरू भोट तर्फ . वेभार गर्न जान्या . सिकार जुडका डेवालाई दस्तुर भनि मांडताल घ्यू भाराड ८०१ मिर्गका छाला १०८ सुमसिषुरा भन्दा चौरी १ दिनपथ्यो . डेवा हाभ्रा तर्फ आउंदा चढन्या गोरू २ र गोरूका भारि ३७ ली आउदा . विना मजुरी वोकि दिन्छ्या . १ सये रुपियाको जिन्सी ढिसाली वेचिदिनु डेवा फकि जादा . गोरूका भारि ६७ विना मजुरी वोकि जयना भन्दा जगामा पुन्याईदिनु पर्या . अघिदेखिको रित हो . पछि अघिको रित छोडि ३।४ सये गोरूका भारि ल्याइ . विना मजुरि जवरजस्त गरि वोकाउछन् . डेवाले प्रजाको घ्यू चावल जिन्सीमालका भारि षोसि केहि दिन . येक हट्टी पनि गन्यो . १।२ हजारको जिन्सी लगाई दुष दिन लागीरह्या छन् १९०८ सालमा आउन्या डेवा नेपा दोर्जेले . षुवुको छिन्यादो षान्यालाई . कृतिमान्या ज्यूधन्या भन्दा भोटचा हाभ्रा मुलुकको हो . जाहा विजाई विछन गरि पछि भोटका मुलुकमा गयाको हो हाभ्रा मुलुकमा आई चौपाया लुटी मानिसहरूलाई पनि दुष दिन्छ हाभ्रा लहासामा रह्याका नेवार माहाजनहरूको . साहु असामीसंग लिनदिनका कुरामा षाम्बालीले हाभ्रा रैयत . लहासामा दम्पलाई . वाघि कोर्रा ठोकि . अन्याय गर्दा . अन्याय भयो भनि . नाइक्या स्मेत गै . भोटका अदालतका मालिकसंग फिराद गर्दा आफुहरूसंग विति गरि आफुहरूवाट हुकुम दिया वमोजिम गर्नु पन्या हो . आपनै षुसिले गोर्षाका महाजन नेवारहरू पनि हाभ्रा रैयत होइनन् षाम्बाली पनि हाभ्रा रैयत होइनन् जसो गरि बढिया हुन्छ सो गर भनि भोटक अदालतका मालिकले भन्दा . हाभ्रा नाइक्याले पहिले राजाले सासना गन्या साहुले गर्न हुन्दैन भनि भन्न पठाउंदा भन्न जान्या नेवार महाजनलाई पहिले षाम्बालीले मारिदिदा तरुचार गरि मानिस मराई अर्ध्याली नाइक्या को हो भनि निकालन लगाया षाम्बालीका १ घरको . माल लुटियाको

हो, सो दाखिल गरि सक्दा पछि अरू २ घरको माल पनि दिनुपर्छ. भन्दा यस कुरामा हाम्रो चित्त बुझ्दैन भन्दा सेठा काजिले यो झगडा छिन्नालाई दोसाधमा बसि निसाफ गरौला. तिमि हामि जाउ भनि वन्देज बाधी नाइक्यालाई राहदानी . स्मेत भै तवामा भन्या जगामा वस्याको थियो. सेठाकाजि आयनन् तेस्तै विचमा गुम्वाका २१ हजार वाडाको मालिक १०१२ जना . मानिस स्मेत नाइक्या वस्याका ठाउमा आई छिरिसकिया . का कुरामा दिन यसो गन्छौ भनि फुल्याउन . आउंदा सेठाकाजि पनि . निस्क सक्दा . हामी पनि निस्क सक्नु . अब नेपाल जान्छौ . बाहिनिसाफ होला . भनि आउन लाग्दा हामीले भन्याको कुरा मानेनौ . भन्या हाम्रा . मुठि भित्रका भाषा हो . काहा जाउला भनि हाम्रा नाइक्याहरूलाई आगो पानि चया कसैले नदिनु . भागी नसिजावस् . चौकिवस्नु भनि नाइक्याहरूलाई हवकि गरि फेरी लहासामा गै तिर्न २१ हजार वाडाका मालिकले जो रह्याको नेवार महाजन सर्वलाई छेकि थुनि ठाउं ठाउंमा चौके राषी आगो पानि वन्द गरि तिमिहरू षाम्वालीका अरू रूपिया दिन्छौ कि दिदैनौ . भन्दा . नेवार महाजनहरू . सबैले . नाइक्यासंग नसाधी रूपिया दिन सक्तेनौ . भन्दा . नाइक्यासंग साधन पाउदौन . दिदैनौ भन्या २१ हजार वाडा छाडी . लुटपिट गराइ दिन्छौ . भनि बल जफत गरि ६६६६॥ रूपिया लिया . नाइक्याले राहादानी ली नेपाल आउंदा अधिका रित वमोजिम हुलाकमा भारी वोकाई ल्याउंदा भरियाले भारि भित्र राष्याको चांदिका भांडा र रूपिया तम्बुझिकि भित्रवाट झुत्रा झुम्रा हालि अडामा नपुगि विचमा भारि छोडि जांदा भरिया तिमिहरूको मानिस हो हरायाको माल षोजि दिन्छौ कि दिदैनौ भनि झुगाका झुपुनलाई भन्दा षोजि ठेगानालाई दियेनन् नाइक्याले षाम्वालिको र नेवार महाजनको झगडा भयाका . सबै कुराको विस्तार लेषि . बाहा नेपाल हाम्रा हजुरमा जिउनान् चाले . नेवारहरूले पठायको चिठी किन् पुडु भन्या जगामा जिननांचा भन्या नेवारलाई . चार जना भोटले पाता फर्काई बाधि चिठि षोसि लताकपडा . आलमाल . षोसि

लीया . येस्ता येस्ता वेजाई विदत घेरै छन् . इ लेमियाका . येति येति कुराका वेजाई वेदत गन्याका पनि हामीले सहायकै थियो . श्री ५ वादशाहका हुकुम वमोजिम . आपनु जिउधन लगाई रिजाउन सबुभन्या अब उप्रान्तदेषि येति येति कुराको बेनिसाफ हुन नपाउन्या वन्दोवस्त र अधि डिगर्चा लुट्ता खेरी गोर्षालिले पाउन्या दै दस्तुर जगा . भोटतिर लगाई दिनु भयाको थियो सो पनि पाउना थिच्यु रिजाउन नरुव्या पाउना थियेनौ . हुकुम वमोजिम गोर्षालि आउन पाया भन्या . श्री ५ वादशाहलाई रिजाउन्या छन् . रिझ भयो भन्या . हामीले गन्याका विदतको निसाफ हुन्या छ भनि मनमा . पाप चिताई नभयाका कुराको फरेव उठाई गोर्षालिले भोटसंग लडन लाग्यो भनि भोटका ठाउं ठाउंमा रह्याका कारिन्दाले . लेषता . ठाउं ठाउंमा उर्दी गरि फौज तयार . गर्न लाग्दा आफुहरूलाई सका पर्न जांदा . श्री ५ वादशाहका हजुरमा चन्हाई पठायको अर्जिको ११ मैन्हासम्म हामीले जवाव उत्तरा नपाउंदा र पछि वैशाष मैन्हामा आफुहरूलाई लेषि गयाको चिठीको र असार मैन्हामा ५ वर्षको मामुलि अर्जिसंगमा लेषि गयाका चिठीको पनि आजसम्म केहि जधाव उत्तरा नआउनाले जंगी असवाव रसद सिपाहि तयार गर्दा हाम्रा घेरै रूपिया वरवाद भयो . भोटले विचमा हामीले नचितायाका कुरा उठाई श्री ५ वादशाहका हजुरमा र आफुहरूसंग नभयाको विरोध पर्न्या कुरा . येहि हाम्रा धनको र नीसाफको नाम पाच्या भन्या पछि हाम्रो येति नास भयाको वदला र विदत गन्याका कुराको निसाफ आफुहरूले भोटवाट दिलाई वन्दोवस्त गरि दिनु पर्ला . घेरै पल्ट वन्दोवस्त भयो घेरै पल्ट वन्दोवस्त उल्टीयो अब . येक पक्का वन्दोवस्त नभै चिठिपत्रका वन्दोवस्तले . हाम्रो चित्त बुझ्न्या छैन हामीलाई भोटले कुल्याहा ठहराया पछि भोटचाहरूले हाम्रो मुलुकमा वरोवर चेवा चर्चा र फौजको तयारी गर्न लाग्या पछि हामीलाई साह्रै डर भयो . हाम्रा माहाजन रैयत गैह्रका मालमत्ता स्मेत पठाई दिनु हवस् . चित्त बुझाई दिनु होला अधिका वमोजिम हामि छंदैछु चित्त बुझाई

दिनु भयेन भन्या जसो पला सो वेहोरौला . आफुहरूका हिसावमा भोट र गोर्षा येकै हो ११ साल कार्तिक शुदि ८ रोज १ शुभम् —

ल्हासाका टुंत्तारिन् . अम्त्रावाट श्रीगोर्षा सकारिके लेषि आयाको . यो साल ६ मंन्हाका ११ दिन जांदामा श्री ५ वादशाहवाट उत्तरा आई पुग्यो . गोर्षावाङ्गले चाहायाको अजिमा सिपाहि षटाई सिपाहिसंगै जाइ बैरको भस्म गरौला भनि लेषियाको . रहेछ गोहारदि भस्म गर्नु पर्देन . साना मुजुकमा राजा भै जोदाना हुनाले मनसुवा गरि भाव गन्याको बढिया हो . तर चिन देशमा सानु मुत्ताले निदालमा उपया जस्तो मात्रै हो अघिदेखि बाहिरिया देशका मानिसले गुहार गर्न आउन्त्या दस्तुर छैन टाढादेखि आउंदामा दुष पला . चिन देशमा उपद्र गन्या कुल्याहाहरूलाई चिनका सिपाहिले आँलो मात्र देखाउदा चाँदै भस्म गर्न सकन्या छन् . तिमिले चहायाका अजिको

नकल जाहा संहचार गरि राष्याको छ भनि हुकुम भै आयो . यो अजिको वेहोरा र अघि अघिका अजिको वेहोरा येकै होइन . नभया पनि अघिदेखि वादशाहका सरण पिछा पिछा परि रद्द्याको हुनाले षुसि भयाको छु सौगात चन्हाउन आउन्त्या भारादार पगरि चाकर वाकरहरू वाटामा पानि नमिल्दा २ पटकमा धेरै मर्न गया येस्माता सुषसित हिङ्छन् र पनि मर्छन् सौगात चन्हाउन जान्या र लस्कर जान्यालाई सुष दुष कतिको फेर हुन्छ तेस्कारणले माया गन्याको हो . आफु वाङ्का साधका राजाले थिचोमिचो गन्यो दौलत फौज पठाई दिनु हवस् भनि अघिका ताठिन्का पालामा लेषि आउंदा रितमा नहुंदा यो काम पनि भारा लीयेन वादशाहका अति शिक्षा मेहेर समझि अघिको रित मानु पर्छ . सिवानाका राजाहरूसंग मिलि जुलि रहनु हाङ फोङ ४ साल ८ मंन्हाका १५ दिन जांदा—

(क्रमशः)